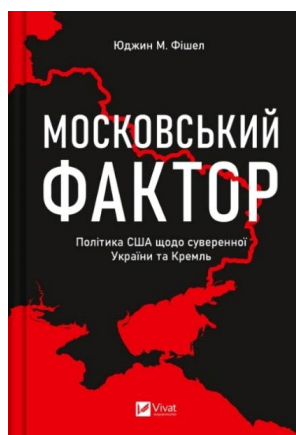

Рецензія на: Юджин М. Фішел, *Московський фактор. Політика США щодо суверенної України та Кремль*. Переклад з англ. М. Піцик. (Харків: Видавництво Vivat, 2023), 352. ISBN 978-617-17-0288-2 (укр.)

The Review of: Eugene M. Fishel, *The Moscow Factor. U.S. Policy toward Sovereign Ukraine and the Kremlin*. Transl. from English M. Pitsyk. (Kharkiv: Vivat Publishing House, 2023), 352. ISBN 978-617-17-0288-2

Події російсько-української війни актуалізували питання стратегічного партнерства, надзвичайно важливого від моменту відновлення незалежності України. Формування національної зовнішньополітичної концепції та її практична реалізація, встановлення дипломатичних відносин із країнами – членами ООН і розвиток співробітництва стали пріоритетами української зовнішньої політики. Звичайно, ствердитись на міжнародній арені в якості повноправного суб'єкта міжнародних відносин без підтримки глобальних лідерів, передусім США та провідних країн Західної Європи, було неможливо. Україні також необхідно було працювати над виробленням та ствердженням власного позитивного іміджу як європейської демократичної та правової держави, передбачуваного партнера у системі міжнародних відносин. Водночас, країни Заходу намагалися визначити місце України на світовій арені. Пріоритетність українського питання і для США залежало від багатьох зовнішньополітичних чинників.

Український вимір зовнішньої політики США неодноразово входив до об'єктно-предметного кола досліджень таких українських науковців як І. Дудко¹, Б. Ковальський², О. Крапівін³, Є. Камінський⁴, М. Лимар⁵, О. Пашков⁶,

¹ Ірина Дудко, “Феномен стратегічного партнерства США і України: ретроспектива і сучасність” у збірнику наукових праць *Актуальні проблеми всесвітньої історії: стратегії партнерства і співробітництва в міжнародних відносинах*. Київ, 2015: 57–67.

² Борис Ковальський, “Основні напрями співпраці між Україною та Сполученими Штатами Америки (1991–2017)”. *Сторінки історії: збірник наукових праць*. Вип. 46, Київ, 2018: 213–225.

³ Олег Крапівін, “Політика США щодо України на початку її незалежності”, *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки*. No. 1, Донецьк, 2008: 124–133.

⁴ Євген Камінський, “Українсько-американські відносини на початку 21-го століття” у збірнику *Дослідження світової політики*. Вип. 23. Київ, 2003: 8–13.

⁵ Маргарита Лимар, “Основні тенденції україно-американських відносин на початку XXI століття”, *Міжнародні відносини і туризм: сучасність та ретроспектива*. Вип. 3. Острог, 2013: 143–147.

⁶ Віктор Пашков, “Динаміка українсько-американських відносин за часів адміністрації Б. Обами (2014–2016)”, *Міжнародні та політичні дослідження*, No. 34, 2021, (34): 107–122. <https://doi.org/10.18524/2707-5206.2021.34.237511>

В. Шамраєва⁷ та ін. Досліджувалися різні аспекти двосторонніх відносин, як пріоритетні напрямки співпраці та протиріччя українсько-американських відносин, вплив українських подій на геополітичні інтереси США у Східній Європі тощо.

Предметом дослідження Юджина Фішела⁸ став власне “московський фактор” у формуванні та реалізації політики США щодо України. Автор виокремив чотири, на його думку, основоположні політичні виклики в контексті американсько-українських відносин: визнання США незалежності України, заходи американської адміністрації щодо ядерного роззброєння України, підтримка США Помаранчевої революції, відмова США від надання летальної військової допомоги Україні в умовах початку війни з Росією. Розв’язок цих вузлових проблем припав на період діяльності чотирьох адміністрацій (двох республіканських та двох демократичних): республіканця Дж. Буша-старшого (1989–1993), демократа Білла Клінтона (1993–2001), республіканця Дж. Буша-молодшого (2001–2009), демократа Барака Обами (2009–2017). На сторінках книги автор намагається відповісти на питання, за яких обставин формувалася залежність американської політики щодо України від Москви та як вона видозмінювалася. Він розглядає позицію США щодо України в ширшому контексті міжнародних відносин.

Книга Ю. Фішела “Московський фактор. Політика США щодо суверенної України та Кремль” вийшла англійською мовою у 2022 р., 20 жовтня відбулася її презентація. Через рік побачив світ україномовний переклад. У Передмові, яка датована квітнем 2022 р., автор відразу ж розставляє акценти щодо подій війни Росії проти України, наголосивши на головній меті агресора – знищення України, існування якої є “загрозою для авторитарного, корумпованого та відсталого режиму Путіна” (с. 8), а також на неадекватній реакції колективного Заходу після вторгнення Росії до Грузії 2008 р. Ці тези наскрізно проходять через увесь текст монографії.

Книга написана на багатому джерельному матеріалі, який вперше вводиться в науковий обіг: документальні свідчення та розсекречені матеріали, що стосуються політичних дискусій, офіційні мемуари колишніх високопосадовців США (президентів Б. Клінтона “Моє життя” (2004) та Дж. Буша-молодшого

⁷ Валентина Шамраєва. *Стратегічне партнерство в українсько-американських міждержавних відносинах: концептуально-теоретичний і практичний аспекти*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук. Київ, 2016, 37.

⁸ Юджин М. Фішел (1968 р.н.) – науковий співробітник Центру досліджень політики безпеки Школи політики та управління ім. Шара при Університеті Джорджа Мейсона. Має 30-річний досвід роботи в Державному департаменті США, де спеціалізувався на пострадянському регіоні. Працював директором з питань Росії, України та Євразії в Раді національної безпеки, спеціальним радником віце-президента з питань національної безпеки та помічником офіцера національної розвідки з питань Росії та Євразії в Національній розвідувальній раді. У 2017 р. отримав нагороду Американсько-української ділової ради (*USUBC DSA Award* створена в жовтні 1995 р. з метою просування торговельних та інвестиційних інтересів американських компаній на ринку України, загалом сприяння двостороннім зв’язкам) за видатну та безперервну державну службу.

“Моменти ухвалення рішень” (2010); віцепрезидента в 2001–2009 рр. Діка Чейні “У мій час” (2012); держсекретаря у 1989–1993 рр. Джеймса Бейкера “Політика дипломатії” (1995); працівника держдепартаменту в адміністрації Б. Клінтона Струба Телботта “Рука Росії” (2003), який відповідав за політику щодо країн СНД; радниці з питань національної безпеки в 2001–2005 рр., експертки з Росії в адміністрації Буша-молодшого, держсекретаря США в 2005–2009 рр. Кондолізи Райс “Немає більшої честі” (2011) та ін.). Дослідження також доповнюють інтерв’ю з політиками. Автор залучив широке коло американської та діаспорної дослідницької літератури, що прямо чи опосередковано стосується проблеми.

У дослідженні Ю. Фішел виокремив шість розділів. У першому (“Сприйняття та динаміка пізнього радянського періоду”) відображена позиція адміністрації Рейгана щодо України, другий (“Політика США щодо становлення незалежності України”) висвітлює позицію США щодо проголошення незалежності України; у третьому (“Зусилля США з ядерного роззброєння України”) автор зосереджує увагу на висвітленні політики США щодо питання денуклеаризації України; четвертий (“Позиція США щодо Помаранчевої революції в Україні”) розділ стосується розвитку відносин у період Помаранчевої революції; п’ятий (“Відмова США в наданні летальної допомоги Україні”) – українського питання в адміністрації Б. Обама і шостий (“Перехресні результати та висновки”) – підсумковий розділ.

Характеризуючи діяльність адміністрації Р. Рейгана (1981–1989), автор констатує, що згадки про Україну в цей час були пов’язані виключно з відзначенням важливих річниць, пов’язаних з правами людини, а самоназва “Україна” почала з’являтися у виступах державних очільників від 1983 р.

Після приходу до влади в СРСР М. Горбачова Президент США Дж. Буш-старший неодноразово заявляв про повну його підтримку, сподіваючись на “новий Радянський Союз” (с.58). Така позиція, значною мірою пояснювалася неправильними, на думку Ю. Фішела, висновками щодо України, які американські аналітики, послы США в Москві представляли у доповідних записках президентові (с.69, 72). Не оминув увагою автор і відомого виступу президента у Верховній Раді УРСР 1 серпня 1991 р., відомого під назвою “Котлета по-київськи”. Ю. Фішел характеризує сюжет промови як “мабуть, найгорезвісніший фрагмент”, навівши цитату з промови Дж. Буша-старшого: “Все ж свобода – це не те саме, що незалежність. Американці не підтримають тих, хто прагне незалежності, щоб замінити віддалену тиранію місцевим деспотизмом. Вони не допомагатимуть тим, хто пропагує самогубний націоналізм, заснований на етнічній ненависті” (с.68). Хоча, як відзначає автор, Конгрес США намагався вплинути на радянську політику адміністрації. Важливим у цьому контексті став законопроект сенатора Роберта Доула про підтримку США “самовизначення та незалежності для всіх радянських республік, які прагнуть такого статусу”

(с. 62). Іншим вагомим чинником тиску на Конгрес та відповідно адміністрацію стала українська діаспора. Автор із жалем констатує, що адміністрація Буша не сприймала прагнення України до суверенітету та незалежності прихильно, бо це кидало виклик відносинам із Москвою (с. 90–91); фактично Україна приєдналася до офіційно визнаної спільноти націй всупереч зусиллям адміністрації, а не завдяки їм (с. 89).

Політика США щодо денуклеаризації України базувалася, як стверджує автор (цієї ж думки притримується більшість вітчизняних дослідників), на небажанні розпорошення ядерної зброї на кілька нових держав. І хоча Росія все частіше нехтувала західними цінностями, росієцентрична політика була характерна і для адміністрації Б. Клінтона (головнокомандувача назвали “рукою Росії”, с. 151). США здійснювали тиск на керівництво України, фактично ігноруючи її заклики щодо гарантій міжнародної безпеки. Зрештою були підписані тристороння угода та Будапештський меморандум (с. 138–139). Автор констатує, що після оголошення Україною без’ядерного статусу американсько-українські відносини вийшли на новий рівень розвитку. Дійсно, 1994 рік Б. Клінтон проголосив “роком України” у США, тоді ж відбувся офіційний візит президента України Л. Кравчука до США.

Проте низка подій, а саме вбивство журналіста Г. Гонгадзе, оприлюднені таємні записи (зокрема надання дозволу на нелегальний продаж радарних систем Іракові, “Кольчуги”) президента України Л. Кучми (1994–2004), стали тими чинниками, що звели нанівець активне співробітництво між двома країнами. Адміністрація Буша-молодшого також з занепокоєнням спостерігала за антидемократичними практиками у путінській Росії, однак водночас визнавала пріоритетними союзницькі відносини в глобальній війні з тероризмом (с. 157, 191). Черговим випробуванням для двосторонніх американсько-українських відносин стали президентські вибори 2004 р. в Україні. Автор книги детально висвітлює реакцію на українські події серед американського політикуму та суспільства, наводить численні факти, що незаперечно доводять постійне втручання Росії в процес (с. 167, 179). Незважаючи на обізнаність з подіями, уряд США уникав будь-якої відкритої критики Москви. Зрештою, Білий дім закликав до перегляду проведення виборів і підрахунку голосів (с. 172–173). Ю. Фішел констатує, що навіть у мемуарах Дж. Буша-молодшого, згадки про Україну досить рідкісні, як і опис Помаранчевої революції, де ні слова немає про активне втручання Росії в процес. Натомість у мемуарах його віцепрезидента Д. Чейні це питання чітко актуалізоване (с. 186). Прикметно, що Ю. Фішел піддав сумніву беззаперечний досвід експертки з Росії К. Райс, наводячи, за його оцінкою, росієцентричний і дуже проблематичний абзац з її мемуарів. У цьому уривку, держсекретар порівнює втрату Росією України “як для Сполучених Штатів була б втрата Техасу чи Каліфорнії”, або “як втрата початкових тринадцяти колоній”. Охарактеризувавши статус українських територій у XVII ст., на початку XX ст., К. Райс робить висновок, що для росіян такий

розвиток подій доводив, “що лише через слабкість Москва не змогла захистити єдність слов’янського народу – українців і росіян” (с. 314). Адміністрація США, всупереч позиції Москви, визнала вільні вибори в Україні: московський фактор де-факто відіграв нейтральну роль, бо зусилля Кремля наштовхнулися на єдину відповідь Заходу. Підсумком цього періоду, стверджує Ю. Фішел, став триумф українського громадянського суспільства (с.193).

Політику встановлення тісніших взаємин з Росією продовжила адміністрація Ю. Обама, тим більше, що з президентством В. Януковича спостерігався відхід України від європейських та євроатлантичних прагнень. Ю. Фішел стверджує, що після завершення передання Києвом запасів високозбагаченого урану в Росію, Україна “випала з поля інтересів адміністрації Обама” (с. 200). Проте, зважаючи на загострення ситуації, вже в січні 2014 р. у своєму зверненні Президент США висловив підтримку волевиявленню українського народу. Хоча, як стверджує автор, у жодній заяві американських політиків Росія, яка розпочала операцію із захоплення українського Криму, не згадувалася (с. 202). Ю. Фішел аналізує політику США під час Революції гідності та зауважує, що “не стримувана млявою реакцією Заходу, Москва розпочала слабко завуальовані зусилля з дестабілізації інших прикордонних регіонів України” (с. 205). Автор детально аналізує перипетії довкола питання надання Україні військової допомоги, обставини ухвалення США санкцій щодо російських урядовців та організацій, переговори щодо “ситуації в Україні” з канцлеркою Німеччини Ангелою Меркель в основі яких лежало прагнення вирішити питання дипломатичним шляхом. Автор зауважив, що черговим імпульсом для прийняття додаткових санкцій проти Росії стало збиття 17 липня 2014 р. літака “Малайзійських авіаліній”, а згодом подальше вторгнення російських військ на українські території. Питання надання Україні допомоги актуалізувалося завдяки потужній підтримці діаспори та Конгресу і в грудні 2014 р. було прийнято “Закон на підтримку свободи України” (с. 238–239). Адміністрація Обама продовжувала наполягати на виконанні Мінських домовленостей, не бажаючи загострювати відносини з Росією. Автор стверджує, що за винятком радниці з питань національної безпеки Сьюзан Райдс, жоден відомий чиновник адміністрації Обама не поділяв протидію Президента надання Україні летальної допомоги (с. 254–255). Тому дискусія щодо позиції США точилася не лише між виконавчою владою та Конгресом, а й усередині першої. Упродовж 2015–2016 рр. пріоритетнішими для адміністрації Обама були питання Сирії та загалом Близького Сходу (с. 250). Ті ж санкції, які були запроваджені, виявилися недостатніми для припинення ескалації. Позитивним моментом, на переконання автора книги, все ж таки були регулярні телефонні розмови віцепрезидента Дж. Байдена (2009–2017) з українським керівництвом (с. 248).

Підсумовуючи своє дослідження, автор наголошує, що московський фактор був наявний у всіх чотирьох періодах, які проаналізовані в книзі. Найпомітнішим, на його думку, він був у політиці США (адміністрація Буша) щодо проголошення

незалежності України (с.93, 258) та надання летальної (адміністрація Обами) допомоги (с.258). Частіше опосередковано московський фактор був відчутним у контексті підходу Вашингтону до сприйняття пізньорадянських та російських реалій (с.93, 259). Автор також наголошує на послідовній підтримці українською діаспорою зусиль щодо встановлення тісних взаємин зі США, які найбільше інтенсифікувалися у моменти загрози державності України.

Дослідження, з одного боку, заповнює важливу прогалину в існуючому науковому та політичному дискурсі, зосереджуючи увагу на складній багатосторонній, а не лише тристоронній динаміці відносин між США, Україною та Росією у 1991–2016 роках, а з другого, автор піднімає чимало питань, які потребують детального аналізу українськими вченими.

Зоя БАРАН,
Львівський національний університет імені Івана Франка
Zoya BARAN,
Ivan Franko National University of Lviv
e-mail: zoja_baran@ukr.net,
ORCID ID: 0000-0001-9685-3953